

III. КОГНІТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 811.161.2'367'09

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-76-86

ЕМОЦІЙНО-СМИСЛОВЕ НАВАНТАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ *ДУША* В РОМАНІ- МЕДИТАЦІЇ У ВІРШАХ «ПАЛОМНИК» ІГОРЯ ПАВЛЮКА

Валентина Біляцька

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Україна, м. Дніпро, проспект Дмитра Яворницького, 19

e-mail: valentina.p@i.ua

ORCID: 0000-0003-4532-2268

*У статті розглянуто особливості реалізації концепту **душа** в романі-медитації у віршах «Паломник» Ігоря Павлюка. В основі дослідження методологія вивчення когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, «психолінгвістичної теорії літератури» О. Потебні. Лексему **душа** та її інваріанти у творі вжито 240 разів, вона є складником семантичних конструкцій, відображає найрізноманітніші можливості мови й уявлення сакральної сфери, має особливе значення для розуміння не лише художнього тексту, а й індивідуально-авторського ідіостилу, передає духовну атмосферу, експресивну наповненість контексту із широким діапазоном виражальних можливостей, що супроводжуються емоціями й бажаннями – радість, любов, смуток.*

Ключові слова: внутрішній стан, почуття, концепт, душа, медитація, сакральне, молитва.

ЭМОЦИОНАЛЬНО-СМЫСЛОВАЯ НАГРУЗКА КОНЦЕПТА *ДУША* В РОМАНЕ-МЕДИТАЦИИ В СТИХАХ «ПАЛОМНИК» ИГОРЯ ПАВЛЮКА

Валентина Биляцкая

Национальный технический университет «Днепропетровская политехника»

Украина, г. Днепр, проспект Дмитрия Яворницкого, 19

e-mail: valentina.p@i.ua

ORCID: 0000-0003-4532-2268

*В статье рассмотрены особенности реализации концепта **душа** в романе-медитации в стихах «Паломник» Игоря Павлюка. В основе исследования методология изучения когнитивной лингвистики, лингвокультурологии, «психолингвистической теории литературы» А. Потебни. Лексема **душа** и ее инварианты в произведении встречаются 240 раз, она является составляющей семантических конструкций, отражает самые различные представления человеческой речи и сакральной сферы, имеет особое значение для понимания не только художественного текста, но и индивидуально-авторского идиостила, передает*

духовную атмосферу, экспрессивную наполненность контекста с широким диапазоном выразительных возможностей, которые сопровождаются эмоциями и желаниями – радость, любовь, тоска.

Ключевые слова: внутреннее состояние, чувство, концепт, душа, медитация, сакральное, молитва.

THE EMOTIONAL AND SEMANTIC LOAD OF THE CONCEPT *SOUL* IN THE VERSE NOVEL-MEDITATION «PALOMNYK» BY IGOR PAVLIUK

Valentyna Biliatska

National Technical University «Dniprovsk Politekhnik»

Ukraine, Dnipro, Dmytra Yavornytskoho Ave, 19

e-mail: valentina.p@i.ua

ORCID: 0000-0003-4532-2268

Introduction. *The article deals with the psycholinguistic interpretation of the concept **soul**, the extraordinary and non-typical vision of which can be best traced in the literary text. The paper analyses the verse novel-meditation *Palomnyk* by Igor Pavliuk, which was published only in 2017 and has not been the subject of scientific appreciation. The basis of the study of the concept **soul** is the methodology of studying cognitive linguistics, cultural linguistics, psycholinguistics, and the "psycholinguistic theory of literature" by O. Potebnia. In the verse novel *Palomnyk*, the lexeme **soul** and its invariants are used about 240 times; they are an integral part of many semantic constructions that reflect the various possibilities of language and a representation of the sacred sphere, and are subjected to certain psychological laws.*

Purpose. *The concept **soul** in I. Pavliuk's novel reflects the fundamental directions of man's comprehension of the world and themselves, it has a particular importance for the perception of not only the literary text, but also of the individual authorial idiosyncrasy; for understanding the mental and psychological specificity of the Ukrainian people and their worldview. The lyric hero of the novel correlates the soul with the objects and phenomena of the surrounding world, reveals the signs that are inherent in the spiritual world of a human and which are accompanied by emotions and desires such as joy, love, sorrow.*

Methods. *Analysis of psycholinguistic sources; generalization, systematic and classification methods; method of linguistic observation and description.*

Results. *Using meditation as a means of narration, the author in his work seeks for the source of understanding his soul and the soul of his people, which is perhaps the greatest mystery to him. I. Pavliuk meditates with his "soul on himself", with the outside world and God. The concept **soul** is often used in the context of the sacred sphere (A. Vezhbytska, I. Golubovska, I. Ogienko, M. Skab). It represents its religious sense and is presented by tokens such as God, commandment, church, prayer, confession. The confession of the lyric hero is autobiographical, it includes didactic guidelines, reflections on dignity, the predestination of the Man and the Artist, on the manifestations of totalitarianism as a social system, from which the "pain of the soul" has no limits. The concept **soul** in the novel forms a figurative world of lyric hero's being and conveys the spiritual atmosphere, expressive fullness of the context with a wide range of expressive possibilities, accompanied by emotions and desires – joy, love, sadness.*

Originality. *The functionally marked lexeme **soul** is one of the most important means of artistic expression, the embodiment of the artistic concept of reflecting reality and a necessary*

constructive element of the text pattern of the novel in the poems of I. Pavliuk, which contributes to the emergence of emotional and mental associations corresponding to the era in understanding human existence.

Conclusion. *The dominant part of the concept **soul** in verbalized form is sacred with signs of immortal, psychic world, spiritual essence, goodness, the essence of life. The concept **soul** is the results from the formation of thinking on both individual and linguocultural community, society, forms its imagery world, is a carrier of the lyric hero's feelings and the poet's autoreflections, his spiritual code.*

Keywords: *internal state, feeling, concept, soul, meditation, sacred, prayer.*

Постановка проблеми. Здатність слова «саморозгортатися», за Е. Кассіером, отримує найповніше вираження в художніх творах, бо містить різні форми вияву, виконує функцію мотиву, символу, концепту, який «включає образну тканину твору в загальнонаціональну асоціативно-вербальну мережу» [7, с. 21]. Ми ж розглянемо концепт *душа* в романі-медитації «Паломник» І. Павлюка в аспекті емоційно-сміслового навантаження, в аспекті «відвертого зізнання в чому-небудь, розповіді про щось» [3, с. 1361], в аспекті проблем мовної свідомості – «внутрішнього процесу планування й регуляції зовнішньої діяльності за допомогою мовленнєвих засобів» [5, с. 133]. Цей твір було надруковано в журналі «Дзвін» 2017 року, окремою книгою – 2018 року, він не є дослідженням у доробку митця в означеному аспекті (існують статті, рецензії загального огляду – І. Платон, П. Сороки, А. Царук, Ю. Павельчука тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт як основна одиниця когнітивної діяльності з кінця ХХ століття став об'єктом пильної уваги різних наукових дисциплін: когнітивної лінгвістики (Є. Кубрякова, З. Попова, І. Стернін, А. Бабушкін), лінгвокультурології (С. Єрмоленко, В. Жайворонок, В. Карасик, В. Красних, В. Маслова, Ю. Степанов), психолінгвістики (О. Залевська, І. Медведєва, О. Потебня), літературознавства (Л. Бабенко, Н. Болотнова, Н. Володіна, В. Зусман, В. Маслова, Л. Міллер, І. Тарасова) тощо. Ми ж акцентуємо на концепті як універсальній одиниці когнітивного знання, що пронизує всю структуру твору, репрезентує «індивідуально-авторське психічне утворення і є елементом національної художньої картини світу» [15, с. 742]. Об'єктом дослідження є концепт *душа* в романі-медитації у віршах «Паломник» Ігоря Павлюка, поета, прозаїка, журналіста, науковця. Концепт *душа* та його інваріанти вжито в тексті близько 240 разів, він розкриває переважно внутрішній психічний стан ліричного героя й «достукується» до душі звичайної людини.

Мета і завдання статті – дослідити емоційно-сміслові навантаження лексеми *душа* в романі-медитації у віршах «Паломник» І. Павлюка з погляду концептуального аналізу, визначити своєрідність концепту *душа*, його асоціативні зв'язки, емоційно-оцінні навантаження та особливості функціонування в художньому тексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мистецький твір, за О. Потебнею, «викликає відмінні психологічні, образні й історичні реалії; навіює емоційні й інтелектуальні реакції та внутрішні установки; сфокусовує інтелектуальну єдність між поетом і читачем; сприяє формуванню оцінних суджень; спонукає до самопізнання; об'єктивує й трансформує розрізнені у свідомості моменти в добре скомпоновані цілісності; сприяє виникненню узагальнюючих висновків» [16, с. 105].

Завдяки розташуванню зображень, ідей або складних образів, що передаються мовою, завдяки силі супровідних емоцій, зацікавленню ними, ці зображення вступають у різноманітні сполуки, у які спробуємо заглибитися на прикладі роману І. Павлюка.

Лексема *душа* відзначається високою частотністю в сучасних романах у віршах, особливо в тих, в основі яких сповідь, сповідальність як жанрова різновидність з притаманною багатоплановістю, епічною об'єктивністю та лірико-суб'єктивною емоційністю, фрагментарністю сюжету, гнучкою строфічною структурою. У таких романах у віршах «...наратор розкриває найпотаємніші глибини власного духовного життя, психіки, прагнучи збагнути «остаточні істини» про себе і світ» [1, с. 6] – роман-сповідь «Берестечко» Ліни Костенко, роман-медитація у віршах «Паломник» І. Павлюка, «Сповідь» (частина роману-трилогії у віршах «Доле наша, хто ти?») І. Козака, історичних романах у віршах «Сповідь Мазепи» А. Гудими, «Мотрині ночі» Катерини Мотрич, «Мазепа» Л. Горлача та ін. Сповідь у цих романах у віршах, «крім емоційно-ефективних моментів, задіює морально-вольові, що дозволяє зосереджуватися на певних етапах свідомості й діяльності, підтримуючи активний зв'язок з Божественним» [2, с. 189].

За Д. Лихачовим, концепт – це наслідок «зіткнення словникового значення слова з особистим і народним досвідом людини, що концентрує фаховий досвід на теренах поезії, прози, драматургії, теорії письменства тощо, залишаючи можливості для домислювання» [8, с. 373]. Концепт *душа* в романі І. Павлюка відображає фундаментальні напрями осмислення людиною світу та себе, має особливе значення не лише для розуміння художнього тексту та ідіостилі автора, але й для усвідомлення ментально-психологічної специфіки українського народу, формування смислу всього твору й вираження світобачення: *«Неопалі зірки / Змусять вітер себе любити, / Доторкнувшись промінням / До тіні душі / І щоки... / Полюбить, мої люде, / Душу свою молоду. / То єдине багатство, / Що нам серед нас / Зосталось»* [11, с. 46].

За допомогою концепту *душа* в романі-медитації «Паломник» І. Павлюк розкриває особисте життя автора й ліричного героя через призму самопізнання, є репродукцією зображень у романі через мовно структуровані форми. Душа ліричного героя стає зрозумілішою для реципієнта, який менше переймається минулим, а більше суб'єктивним теперішнім. Розпочинаючи «домислювання» концептосфери *душа*, варто зазначити, що «Паломник» І. Павлюк визначив як роман-медитацію. Медитація (лат. *meditatio* – роздум) – жанр ліричної поезії, у якому автор розмірковує над проблемами онтологічного, екзистенціального і т. п. гатунку, здебільшого схилиючись до філософських узагальнень... Основні опозиції медитативної лірики – «людина і суспільство», «людина-людина», «людина-особистість», колізії морального характеру [8, с. 433].

«Паломник» І. Павлюка – це правдива, істинна історія життя сучасника-поета із мандрями, із заглибленням в історіософію осягнення дійсності та внутрішній світ, із філософськими роздумами. Один із способів пізнання світу і меж власних можливостей – подорожування: *«Паломництво ж триває ще моє. / Гартується характер характерника. / Душа не їсть, а тільки світло п'є»* [11, с. 73]. Паломництво (від лат. *palma* – пальмова гілка), проща – мандрування вірян до святих місць. У І. Павлюка паломник – митець, який мандрує світом та Україною, правдиво описує побачене, переймається історією рідної землі й спонукає бути завжди в злагоді з душею, як з Богом. І назву, й ідею твору автор трактує так: *«Паломник – це ж колишній перебендя, / Що втямив на свої святі свята, / Що тільки в Бозі – / Правда, / Смисл, / Осердя»* [11, с. 73].

На думку П. Сороки, у романі «складна сув'язь виражальних засобів, глибинна конгеніальність узагальнень, квінтесенція прожитого в яскравому горінні й пізнанні буття» [14]. Сюжет роману побудовано на розкритті життєвого шляху автора від сімнадцяти (вступу у військове училище й усвідомлення себе поетом) до сорока дев'яти років (повернення до молитви), і допомагає це зробити автору *душа*, з якою він звиряє всі свої діяння: «*В нічнім житті Великої Ріки / Слова людей порожні, як на тризні. / Я віриш писав. / Здавалось – на віки, / А сталося – туга печаль Вітчизни. / У горлі пересохло, як в тайзі. / А на душі гріховно, як в безхрестії*» [11, с. 18].

У філософії, психології, художній літературі поняття *душа* вживають як синонім внутрішнього світу людини. Формування уявлення про душу пов'язано з анімістичними віруваннями наших пращурів – «внутрішня сутність людини, яка входить у неї від народження, а по смерті відділяється від тіла і живе окремим життям; двійник людини за її життя, який наділений рисами міфічного персонажа, ... душа вічна і безсмертна, відчуває радість і біль, плаче і мучиться тощо. Народ уявляв душу як хмаринку, дихання, дим, вітерець, пташку або маленьку істоту» [4, с. 169]. І. Павлюк пише: «*Я вернусь – / Дощем, росою, вранішнім туманом. / Душа прокукарікає весну – / І знов засне осінньо...*» [11, с. 22]. За видимою простотою оповіді у творі І. Павлюк прагне докопатися до архетипів, до пракоренів розуміння своєї душі і душі свого народу, яка є для нього чи не найбільшою загадкою: «*Маю свічку в руках, / Щоби бачити власну душу, / Інквізиції вогнища – / Глянути в суть віків. / Ох, слов'яни, слов'яни... / Ми любим коней і поле. / Як цигани, / Ми вільні душею, / А тілом – ні*» [11, с. 19]; «*Очистив душею болем нетутешнім. / В нащадках предки зоряні живі. / А зорі душ – мов кісточки черешні. / Я говорю із зорями вночі. / Душа дзвенить. / А зорі – як сніжинки – / Шепочуть молитовно: / “Чий ти? Чий?.. / Куди ідеш? – / До Бога чи до жінки?”*» [11, с. 33].

Лексему *душа* в романі-медитації часто вжито в контексті народного світогляду українців, пов'язаного з віруваннями, що душа міститься в зорі, що зорі – це «ангели, які сидять на сходинах неба із запаленими свічками в руках. У кожної людини є свій ангел-охоронець, і він пильнує із зоряного царства за душею, щоб чогось лихого не сталося» [4, с. 202]. Ліричний герой роману часто «серцем зорі слухав», йому молочно пахне «зорями трава», а в тяжкі години він відчував, як «зорею ставала свіча», що «зоря – сумне вороняче перо», відкрите «око мерця». Герой І. Павлюка душею відчував, як його коріння ставало «дзвінкозоряними крилами», а молитва двадцятого віку – бажання любові «з калиновим сном зорі». Він хоче прожити життя, наче «дзвін зорі», із зорями звиряє пріоритети свого буття, адже його душу «Самітник-вовк пасе її вночі / І сватає із зорями по ночах, / Де зорі, мов апостольські ключі, / Сон нетутешній у раю пророчать» [11, с. 63].

У лексикографічних джерелах лексема *душа* характеризується полісемантичністю, у ній відображено філософські, релігійні, психологічні та народні уявлення. У «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка лексема *душа* тлумачиться переважно в контексті ілюстративного матеріалу: «1) Душа. Тіло потішається як чоловік п'є, а душа помирає. Чує щось душа, а мені не каже. Богу душу віддати. Умереть, отдать Богу душу. З душі. Искренне. Сам душею. Одинь-одинешенекъ. Чого душа забажає. 2) Человѣкъ, душа. Йому треба над п'ятьма душами бути ураз, то тепер йому ніколи... 4) Мѣсто внизу горла спереди. Не застибнулась до шиї, мені й надуло в душу» [6, с. 460].

У ТССУМ подано такі трактування: «1) Внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями. // За релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і

відрізняє її від тварини... 2) Сукупність рис, якостей, властивих певній особі. // Людина як носій тих чи інших рис, якостей. // Про людину з прекрасними рисами характеру. 3) *розм.* Про людину (найчастіше за визначення кількості). 4) *перен.* Основне в чому-небудь, суть чогось. // Центральна фігура чого-небудь. 5) *розм.* Заглибина в нижній передній частині шиї [3, с. 333].

Якщо брати до уваги лінгвокультурні особливості концепту *душа*, варто наголосити на його сакральній сфері в людському бутті, що відображає взаємодію ідеального та матеріального світів, на що наголошували в дослідженнях А. Вежицька, І. Голубовська, В. Маслова, І. Огієнко, М. Піменова, М. Скаб.

Концепт *душа* в романі «Паломник» часто вжито в контексті сакральної сфери, що репрезентує його релігійне значення. Представлений відповідними лексемами – *Бог, заповідь, церква, молитва*: «Мені найбільше райськи на Волині. / І тут найлегше родиться мій віри, / Який **душі** доповнює **молитву** / У всіх **церквах** на всі віки вперед» [11, с. 27]; «В капкані серця много тіл **душевних**. А ти на крові кровію пиши / Про те, що перед **Богом** недешево. / А перед **Богом** найдорожчий біль, / **Душевний** біль, холодний і космічний. / Питання «х» – тобі чи не тобі – / Інтимно вічне» [11, с. 36]. Як осердя свідомого, внутрішнього життя, *душа* пов'язує людину з вищим духовним началом, відчуває містичний, потойбічний світ. Саме таким вищим духовним началом, даним Богом, є душа в романі І. Павлюка: «Дай, **Боже**, їм... / Ти краще знаєш сам... / Хай не безсмертя... а життя у **душах**. / Як вітер, як билинка, як роса, / Як хробачок на тихих райських грушах» [11, с. 33]; «Іскрилася глибока висота / В **душі** моїй, / Де ангел і де звір ще / Сварилися-мирилися за все...» [11, с. 23]; «Я не самотній. / Я з моїм Всевишнім. / А вічність сконцентровується в мить. / А мить – як вишня, / Що потіша і око, і уста, / Ще й рай **душі** нагадує краплинно» [11, с. 62].

Роман у віршах «Паломник» І. Павлюка можна назвати молитвоцентричним текстом, він навіть починається передмовою автора «Молитва перед сповіддю», у якій автор розкриває його зміст: «Цей роман про народження і смерть, воскресіння і переродження, яке кожен має пережити сам, з Богом...

... Аз грішний уже кілька разів завершував цей роман-сповідь у віршах, але він знову і знову у несподіваний час у несподіваному місці являвся мені у сні і наяву і просився на папір – безконечний, як Чумацький Шлях до себе, до людини, до Творця... Якщо хтось запитає мене просто: навіщо я писав це? – то я відповім просто: шукав свою молитву – розмову з Універсумом» [11, с. 5].

У генеалогічній природі молитвоцентричного тексту найбільше виявляються такі ліричні первини, як медитація і сугестія. «Завдяки тому, що лірична поезія була частиною ритуальної дії, молитовність і сповідальність стали важливими компонентами лірики як літературного роду та одного з видів вираження емоційної тональності» [1, с. 6]. У романі І. Павлюк пише, що він звернувся до молитви: «Бо в **молитві** знайшов / Розуміння із власною долею. / На вічному полі. / Тому так по-дніпровськи / **Сумує** моя струна» [11, с. 69]. Автор часто асоціює молитву з внутрішнім станом, з певними емоціями: «В самоті я любив / Слухать зорі / І предків **молитву**, / Попиваючи вина, / Чекаючи Армагедон. / ...Від поліської мавки / До баби в степу кам'яної / Часом тільки **печаль**, / А назад вже **молитви** нема...» [11, с. 69]; «Бо все у мене зовнішньо чудово. / Як на **душі** – то знає тільки Бог. / **Поезія й молитва** – з ним розмова. / Погломнів – позбувся злих тривог» [11, с. 58]. У романі неодноразово наголошено, що поезія для І. Павлюка – молитва, у якій він славить творіння Божі.

Ю. Павельчук зазначає, що з романом-медитацією прийшов до нас образ Паломника-Павлюка. «Як і він, ми приходимо на цю грішну і святу Землю, щоб зрозуміти Себе в Собі, піднятися на вищий щабель духовності і бути готовими до вічної мандрівки душі у вселенському просторі. Бо людина Зростає у Слові і Дії, гартується і стає непереможною перед випробовуваннями, які щодень спонукають її трудитись і ставати мудрішою. Тому поет прийшов до Слова як Молитви, яка зцілює і просвітлює Людину. Цей Біль Зростання дає нам можливість осягнути себе і ближніх, які, як і Паломник, шукають Святості і хочуть бути на земному падолі щасливими» [10]. На підтвердження, наводимо уривок з роману: «Я врятувався *молитвою* й постом. / Я врятувався духа вертикаллю, / Коли пішов смиренно за Христом, / Не захлинувшись чорною печаллю» [11, с. 44].

На переконання М. Скаб, домінантною частиною концепту *душа* у вербалізованому вигляді є сакральна з концептуальними ознаками «душа – безсмертна», «душа – нематеріальна», «душа – частина людини», «душа – внутрішній психічний світ людини», «душа – людина», «душа – найважливіше в людині», «душа – основа людини», «душа – епіцентр позитивних характеристик людини, насамперед добра», «душа – суть життя» [13, с. 474–475]. Майже всі ці концептуальні ознаки, виокремлені науковцем, містяться в романі-медитації «Паломник», часто з філософськими роздумами-коментарями: «Луна *душі* метається, як звір. / Секундна стрілка зраджує годинну. / Та ти, мій друже, їм обом повір, / Задумавшись над часом на хвилину. / Бо справжній Шлях земний – завжди терновий. / Розквітне терен – радісно *душі*. / Коли фальшиві ідоли і слово – / Небесна кров іскриться на ножі» [11, с. 56].

У поетичному наративі «Паломника» медитативне звучання розмови подорожнього із собою, зі Всевишнім допомагають розкрити містичні образи – Голос Літописця, Внутрішній Голос. І. Павлюк медитує із своєю «душею сам на сам», зовнішнім світом, Богом: «Літописець нервується. / З чого почати, не знає. / Легко й глибоко він / Про охрещений космос писав. / Юних лебедів сивих / Послав до Дніпра, Дунаю. / Одинокий, як море, / З *душею* він сам на сам» [11, с. 14].

Медитативність і сугестивність – способи осягнення й виявлення глибинних пластів людської душі, ментального та інтуїтивного: «Бог в кожного ж бо свій в *душі*. / Нехай... / Там розберуться: хто для нього ближні... / Ти їм усім душевно помахай, / Немов пташкам вирійним рідні вишні» [11, с. 47]; «В глибокий спокій лісу і долин / Іду шукати спокій, рівновагу. / Я з України, де Всевишній Син / Звернув на мене із хреста увагу... / В *душі* росте осіння глибина. / Ниряю в неї. / Боляче. / Здригально. / Складаю пісню, що не має дна, / Немов останню. / Сиву. / Сповідальну» [11, с. 74].

Сповідь ліричного героя має автобіографічний характер: «Життя мене мотлошило, як вміло. / Як вмів і міг, я жив крізь біль і дим. / Не вчив нікого. / *Сповідався* сміло / І ворогам, і друзям, і святим» [11, с. 51]. Сповідь є структурним компонентом роману «Паломник», це одна з особливостей роману-медитації. Іноді його сповідь позначена дидактичними настановами: не варто чекати апокаліпсису й ходити на сповідь з «бодуна», коли скінчатися «душевні муки». Автор пише, що він «сповідувався у віршах», тому в його долі такий пісенний лад.

Ліричний герой роману «ловив» світ, від'їжджаючи в Ленінград, Сибір, Байкал, Урал, Москву, курсуючи між Києвом і Львовом, та щоразу повертався на Волинь чи то «подорожуючи в себе», чи відвідуючи рідні місця. Волинь колисала поета, наче «скрипку в колисці», там закопана його «пуповина», там було все святе, там можна побачити, як світитися на «лицях *душа* жива»: «Я на Поліссі... / Тут якось так, що до усього близько.

/ Душі так само в зірці і в свічі, / А тілові – ув озері, в ялині, / В екстазі із русалкою в траві... / Мені найбільше райськи на Волині. / І тут найлегше родиться мій віри, / Який душі доповнює молитву / У всіх церквах на всі віки вперед. / І кличе кров на сон, на гру, на битву, / На синій мед / Отого злого спокою дороги, / Яка росте, як дерево, – туди, / Де біла тінь чудного Сонця-Бога / Тремтить на хвилях стіксної води» [11, с. 27].

У теорії О. Потебні душа асоціюється із такими сферами людської психіки, як інтелектуальна, емоційна й волюва, співвідносяться як рівнозначні з трьома категоріями, за допомогою яких визначається специфіка мистецького явища, – когнітивна, експресивна і репрезентативна функції. «Душа не частинами виявляється в здібностях, ... у кожній формі своєї діяльності діє вся душа» [12, с. 80]. Уся душа ліричного героя діє і в романі-медитації І. Павлюка: «Земної волі мало вже тепер – / Було мені, / То ж я хотів небесну. / Я жив душею так – немов помер...» [11, с. 27]; «Ніхто не вкраде душеньку мою, / Ніхто ж не вб'є. / Ніхто ж і не напудрить» [11, с. 72]; «Моя ж душа страдає і пророчить – / Як вертикальна вітряна ріка» [11, с. 72].

Отже, як нематеріальна сутність душа в «Паломнику» є сумою зображень, переживань, відчуттів, що виникають унаслідок різноманітних контактів із зовнішнім світом і перебувають у взаємодоповненні. До душі неможливо торкнутися, але можливо пізнати її зі справ, їй приписано певні можливості розуміти, відчувати, оцінювати, мати волю. «Розспівана душа моя світає. / Себе шукає в дзеркалі – нема. / А душі наші не літають зграями, / Як сто чортів, а чи одна кума» [11, с. 72]. За християнською психологією, на переконання О. Огірко, людина отримує тіло від своїх батьків, а душу – безпосередньо від Бога. Душа після смерті людини не перевтілюється в інше тіло, а очікує воскресіння свого після другого пришествя Ісуса Христа та Страшного Суду, на якому Він судитиме її діла. Душа має розум і власну волю: «А як вже буде... / Писано на небі, / Яке буває рідним, як душа, / Яку не візьмеш вже на кредит-дебет. / Яку не так, як тіло, – різно – жаль» [11, с. 37].

У душі проявляються думки, почуття та бажання. Розум – це здатність душі творити ідеї, оцінки, міркування, розрізняти добро та зло. Воля – це здатність людини в певній ситуації чинити так чи так. «Розум людини шукає найвищої правди – Бога – й дороги до добра, уточнюючи закони – правила правильної поведінки. Воля бажає досягнути правду як найвище добро, притримуватися правильної поведінки й етичних законів. Щоб людина жила згідно зі своєю природою, розум має вільно та щиро шукати правди, а воля має завжди бажати пропонованої розумом правди як свого добра. Воля людини має завжди чинити за проводом розуму» [9, с. 178].

Внутрішні пошуки головного героя супроводжуються не лише роздумами про особисте, а й заглибленням у суспільний тоталітарний устрій, від якого «предків» кров згортається на кораблях і «біль душі немає меж». Тоталітарний уряд намагався всіляко обмежити особисту свободу та свободу вибору кожного окремого індивіда. Автор прагне збагнути найбожественніші трагедії України, веде розмову з розчарованими від утисків влади ще від часів двоголового орла до часів імперії зла, яка займалася нищенням і руйнацією душ (козаки, засуджені, митці, вояки ОУН-УПА, «сиві пацани»): «Вино і хліб, глибока пісня душ, / І штиль, і шторм, хула, хвала зрадлива. / І зоряних смертей холодний душ, / І зоряних народжень тепла злива» [11, с. 34]; «Гаснуть вічні вогні. / В міжвоєнних отих вогнях / Сиві душі солдат / Перестали уже / Горіти» [11, с. 44]; «І співала душа, / Нече Сонце підземне колись. / Голос предків мені – / Нече крик журавлиної зграї» [11, с. 42].

Єдина віра і джерело натхнення для героя – Україна, почуття любові до неї, звідси й заглибленість у національне буття. Йому болять, що: *«І кисне чорний кисень України / У золотих туманах забуття. / І знову, знову нам стріляють в спину / Під сивий космос вовчого виття»* [11, с. 60].

Функційно маркована лексема *душа* є одним із важливих засобів художньої експресії, утіленням мистецької концепції відображення дійсності й важливим конструктивним елементом текстової тканини роману у віршах І. Павлюка, що сприяє виникненню відповідних добі емотивних і мисленнєвих асоціацій в осягненні людського буття.

Події роману перериваються авторськими рефлексіями, сповідями-роздумами про гідність, про призначення Людини й Митця. І. Павлюк засуджує і себе й тих, хто його оточує: *«Аз грішний із корчми у церкву йду. / Сліпе звіря **душі** шукає броду. / Не скоро ще у райському саду... / Не ясно, чи ж у пам'яті народу... / І п'яниці валяються кругом, / Що не в ладах з густим **душевним** болем»* [11, с. 39] за те, що не церква стає для «**душі** порятунком», а «корчма-зараза». З осудом говорить про устрій країни, який довів людей до депресії, страшенної агресії, бо держава «лізе в **душу** і в кишеню»; засуджує сучасність, бо все виноситься на ринок: «людська **душа**, подушка порога», а «чорти у **душу**» мітять.

У ліричного героя І. Павлюка душа співвідноситься із предметами та явищами навколишнього світу, виявляє ознаки, властиві психічному стану людини. Душа – орган внутрішнього сприйняття людини, відповідно й супроводжуються емоціями і бажаннями: від злих і чорних променів він «**душею** передчасно посивів», його «**душа** іде Додому по струні» і манить світло, коли на «**душі** холоднуватого»; він закликає «Хай танцює **душа!**», коли «**душа** співала трепетно, без слів», а «церковний дзвін до танцю **душу** рвав»; відчуває, як «**душа** радіє», як по ній котиться «теплесенька сльоза», як «**душею** захворів»; після відвідин чорного чоловіка «На **душі**, / Як у порожній і холодній хаті» [11, с. 32] тощо. Красномовно розкриває автор морально-етичні канони сфери «душа – характер людини»: «Чиясь **душа** – як випари вина, / Ну а чиясь – відбитий вовк від зграї» [11, с. 26]; «Чиясь **душа** – закопаний вогонь. / Моя ж – лампадка між людьми і Богом» [11, с. 64]; «Моя ж **душа** – то храм, то псяча будка» [11, с. 43]; «**Душа** ж козацька, / Гостра й покаянна» [11, с. 41].

І. Павлюк у романі застерігає, що потрібно жити, не замулюючи душі злом, бо душа – то наш храм, «душевний замок», наголошує на її сакральній цінності, на очищенні від скверни, на гармонії з природою: «Природа плаче – плаче і **душа**. / Сміється Сонце – благодать серцева. / Мов сонячний зайчиксько із ножа, / Мій вірш граційно плава по деревах, / В яких назустріч зорям сік сичить, / Доводячи єдиність всіх і всього, / Що мить – то вічність і що вічність – мить, / Бо все відносно тому, хто під **Богом**» [11, с. 40]. Домінантною частиною концепту *душа* у вербалізованому вигляді є сакральна з ознаками безсмертна, психічний світ, духовна сутність, добра, суть життя. Концепт *душа* є результатом мислетворення як окремої людини, так і лінгвокультурної спільноти, соціуму, формує його образний світ, є носієм почуттів ліричного героя та авторефлексій поета, його духовним кодом.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Концептосфера *душі* в романі-медитації у віршах «Паломник» Ігоря Павлюка є складником багатьох смислових конструкцій, у яких набуває нових відтінків, виявляє мовну картину світу людини й виконує функцію емоційно-смислової домінанти, є універсальним лінгвокультурним феноменом, підпорядковується певним психологічним закономірностям, загальним для людської мови й сакральної сфери.

Обравши медитацію як художню настанову, автор в інтонаціях-роздумах розкриває історію душі ліричного героя, внутрішній світ людини у співвідношенні з довкіллям. Численні поєднання лексеми *душа* та її інваріантів (240 разів) репрезентують сильний узагальнювальний потенціал концепту в романі у віршах, посилюють експресивну наповненість контексту, містять широкий діапазон виражальних можливостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белоброва Т. А. Сповідально-молитовні мотиви в українській класичній літературі (генеза, типологія, ідіостилі) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук . Тернопіль, 2007. 18 с.
2. Біляцька В. Сповідь як структурний елемент сучасного українського історичного роману у віршах. *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*. Poznan. II. 2014. Р. 187–198.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь : ТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Войтович В. М. Українська міфологія. Вид. 2-ге. Київ : Либідь, 2005. 664 с.
5. Глоба Л. Психолінгвістичні аспекти сприйняття і розуміння художнього тексту. *Психологія особистості*. 2011. № 1 (2.). С.132–137.
6. Грінченко Б. Словарь української мови: у 4 т. Київ : Наукова думка, 1996. Т.1. 558 с.
7. Зусман В. Г. Концепт в системе гуманитарного знания. *Вопросы литературы*. 2003. № 2. С. 3–29.
8. Літературознавчий словник-довідник. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
9. Огірко О. В. Актуальні проблеми християнської психології. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. 2013. Вип. 23. С. 171–182.
10. Павельчук Ю. Ріка життя народжує поета. URL : <http://zolotapektoral.te.ua>. (дата звернення: 20.03.2021).
11. Павлюк І. Паломник: роман-медитація у віршах. *Дзвін*. 2017. № 1. С. 5–73.
12. Потебня А. А. Мысль и язык. Киев : СИНТО, 1993. 192 с.
13. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери. Чернівці : Рута, 2008. 560 с.
14. Сорока П. Екзотичний жанр, ексклюзивний стиль: рецензія на роман у віршах Ігоря Павлюка «Паломник». URL : <http://bukvoid.com.ua/digest/2017/03/30/110621.html> (дата звернення: 20.03.2021).
15. Тарасова И. В. Художественный концепт: диалог лингвистики и литературоведения. *Лингвистика. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. 2010. № 4 (2). С. 742–745.
16. Фізер І. Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні: Метакритичне дослідження. Київ : АТ «Обереги», 1996. 192 с.

REFERENCES

1. Byelobrova T. A. Spovidalno-molytovni motyvy v ukrayinskij klasychnij literaturi (geneza, typologiya, idiostyli) : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kandydata filol. nauk . Ternopil, 2007. 18 s.
2. Biliatska V. Spovid jak strukturnuj element suchasnogo Ukrainian historical novel in verse. *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*. Poznan. II. 2014. S. 187–198.
3. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. Kyiv; Irpin : “Perun”, 2005. 1728 s.
4. Voitovych V. Ukrainska mifolohiia. Kyiv : Lybid, 2005. 664 s.
5. Hloba L. Psykholinhvistychni aspekty spryiniattia i rozuminnia khudozhnoho tekstu. *Psykhologhiia osobystosti*. 2011. № 1(2). S 132–137.
6. Hrinchenko B. Slovar ukrainskoi movy v 4 t. Kyiv : Naykova dumka, 1996. T. 1. 558 s.

7. Zusman V. H. Kontsept v systeme humanyarnoho znanyia. *Voprosy lyteratury*. 2003. № 2. S. 3–29.
8. Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk. Kyiv : VTs «Akademiia». 1997. 752 s.
9. Ohirko O. Aktualni problemy khrystyianskoi psykholohii. *Naukovi zapysky. Seriiia «Psykhologhiia i pedahohika»*. 2013. Vol.23. S. 132–137.
10. Pavelchuk Yu. Rika zhyttia narodzhuie poeta. URL : <http://zolotapektoral.te.ua/> (data zvernennia: 20.03.2021).
11. Pavliuk I. Palomnyk: Novel-maditation in verses. *Dzvin*. 2017. № 1. S. 5–73.
12. Potebnya A. Mysl i yazyk [Thought and language]. Kyiv : SINTO, 1993. 192 s.
13. Skab M. Zakonomirnosti kontseptualizatsii ta movnoi katehoryzatsii sakralnoi sfery. Chernivtsi : Ruta, 2008. 560 s.
14. Soroka P. Ekzotychnyi zhanr, eksklyuzyvnyi styl: retsenzii na roman u virshakh Ihoria Pavliuka «Palomnyk». URL : <http://bukvoid.com.ua/digest/2017/03/30/110621.html> (data zvernennia: 20.03.2021).
15. Tarasova I. Hudozhestvennyi koncept: dialog lingvistiki i literaturovedeniya. *Lingvistika. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo*. 2010. № 4 (2). S. 742–745.
16. Fizer I. Psykholinhvistychna teoriia literatury Oleksandra Potebni: Metakrytychne doslidzhennia. Kyiv : AT «Oberehy», 1996. 192 s.

Біляцька Валентина Петрівна, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри філології та мовної комунікації Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» (Україна).

Биляцкая Валентина Петровна, доктор филологических наук, доцент, профессор кафедры филологии и языковой коммуникации Национального технического университета «Днепроvская политехника» (Украина).

Valentyna Biliatska, Doctor of Philological Sciences, Professor of Philology and Language Communication Department of National Technical University “Dniprovska Politekhnikha” (Ukraine).

Стаття надійшла: 12.04.2021

Статтю прийнято до друку: 19.04.2021

УДК 811.161.2'367.335

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-86-92

ФУНКЦІЙНА ПРИДАТНІСТЬ ПОЯСНЮВАЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ІЛОКУТИВНОГО НАМІРУ ВИПРАВДАННЯ

Світлана Глазова

Бердянський державний педагогічний університет
Україна, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Шмідта, 4
e-mail: svetglazova@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8984-6923